५२०४

नं: ५२०४

पु. नाम. कात्यायन श्रौत सूत्र भाष्यं

कर्तृ नाम. २१ शाध्याय:

श्री अनन्त:

" सरार स्थपति मेहा याज्ञिक:

पत्र. सं. १० सं. ×

विषय: सूत्रपद्धति परिशिष्टं

४००

२२

No. 5204

श्री। स्कं। भा। एकोनविंशोऽध्याय, पत्रे १०

श्रीगणेशाय नमः यत्तु पुरुषाय पुरुषाय मध्यस्तु यो विंशतिरिति सोऽतिरात्रकाम स्य पुरुष
१ मेध इति पंचरात्रस्य कृत्तो नामधेयमनुगतार्थं सत्र यो विंशतिरिति सो भवेत वचनात्तस्य
यो विंशतिरिति सेति उपसत्सु द्वादशाहत्तोऽन्वयमासागतात्वसामान्याद् द्वादशोपसत्का
अहीनाः स्मृतस्यो वनोनताऽभ्यतिरात्राकाम स्वर्गस्याऽनो हिकाम वर्जन सर्वो गीतास्तन्नाम्व तित्र
म्यविभसासु द्वैरम्य यो दिभिः परमकाष्ठागत स्तित्वाभिजागतिसनन्दध मने [illegible] त एवं
फलकामानां सर्वाधिकारिणां पासायुष्येते ब्राह्मणराजन्ययोः एतत्फलेच्छयाऽऽब्राह्मण
राजन्ययोरधिकारो नावैश्यस्य अग्निष्टोमावंतरे गतिशतत्र द्यापयः तत्रैतान्यहा
नि प्रथमपंचमे अग्निष्टोम संख्येतयोर्मध्या द्वितीयचतुर्थे उक्थ्यसंस्थतयोर्मध्ये
तृतीयमतिरात्रसंस्थमेवमतिरात्र चतुष्टयसोऽग्निष्टोममध्यमः स्यात तस्याग्निष्टोमः
प्रथमहर्भवतीत्यपक्रम्येवमेवमपवर्गात् एवकादशिनी भवति सामान्यात्तत्पवन
स्य एकादशिनी भवनीयाः ऐकादशिनाः सुत्याः पशवो भवतीति सुत्यावहुर्वसंयोगेन
सर्वधात यथाविपशुसंख्याविधानात् इं ग्रग्नः सवनीयान्वहमित्यादि वाध्यते तथा
विद्वाद्शारिकान्वेवा हान्यन नवनादिन तत्कर्मसुत्यानिस्फः संख्यानलवपुत्कानिच वच
नात् तावंतो ग्नीषोमीयः एपसंख्यया संख्याता अग्नीषोमीया आलब्धव्याः पशूनां
संख्यैवैतेषां संख्यामात्रविधानेन तैयोगाऽकलेक एप एवालब्धव्याः अश्वमेधे हि अ राम
ग्वयदेकविंशतिमे वं सेकविंशत्तिरत्यवदत्तपक्रम्यअसावादित्य एकविंशः इत्यवमर १

जापतिरेवमेत मित्यादिनानस्मिन्नेकविंशतिमग्नीषोमीयान्य भूनासमतः स्येकविंशतिषूका
नमेकेप्रजापत्नावालंभोन्तः प्रतिरूपमिति सत्रलंपुक्त मिहपुनस्तरम्भव णारदस्य पञ्चवालंभो
पुरवते नतुपशुगणोपु सामान्येनैकादशिनीधर्मोऽत्रैवेते एकादशिनियमोऽपशुगणाधि
तिसवनीयपशुपश्चाग्नीषोमीयालंभेंगतासर्वं चेनसावनीयपशुपात्तस्मात्सवनिपशुमालंभो
पुक्तः ससंभवेदवेयपद्येतस्वरूपेणाभिन्नाएकत्रसमेनागणात्वांगानान्मणः अभ्यासनएकेए
वापशग्नीषोमीयः अन्वयमाहतेसंख्यायोगान्न सत्यमध्यमसंबंध्ये वपत्वश्यमेधे सद्भव
नाष्टिसत्नेपशुनुपाकोष्ठान्नतिराष्ट्रेदेवसवितरितिमन्त्रं चेति मोऽजुहोति अनिराद्यपश
नुपाकरीष्वप्याप्तिश्चयमाराणात्तरकालेदेवसवितरितिमन्त्रं चेति स्रुवाहुतीर्जुहोतीति
स्मरतिपशुसनुकारणामपेतानावत्वान् तिहरः सावित्रीराहुतीर्जुहोतीति ऐकादशिनानु
पाकस्याप्यलयणारीश्च सर्वपशुसामान्यविहितानैकादशिनानुपाकस्याप्यलयणा
दीनुपाकरोतिविहितानि हितेमंत्राम्नायेन्न स्रवोवासलणामित्तिकांडिकादपयुक्तेनयसे
नुवाकेवलनिग्गेकादशिनालागावालनेत्यासन्नायराजन्यमित्यादयः नियोजनकालेष्वा
वत्वारिंशानमाधानमिन्द्राश्च सगणादीनुपसहपर्यंतानन् अष्टाचत्वारिंशासुरूपानग्नि
षेनिपुंजान्नियोजनकाले आघानितिमायस्त्रा स्वातिक्रमोनपुक्तोमुख्यत्वादात्र इतरेषु
कादशीकात्मा स्वेरेषु हितेत्वाचिन्नत्रिष्ठेकादश एकादशनियोजनकल्प्याः प्रतिरूपमेकाद
शावगणीयानुरूपाधीन मन्त्रीयमर्यादायेयथाविवाकमितिमायेदर्शपोहारमित्यादीनव

नु चैव विरहस्यापयिष्ठुनमिसारीनवंचमे योगाय योक्तार मिस्यारीनष छिपवि स्तरण्या
२ विज्ञानिसारीन्स हमेवनायभार्गीर मिसारीन खमे पश्चा हाषायगत्वाविनमिसारीन्न
वमे भास्करायसभाष्यात्तु मिस्यारीन्हशममह सेवीत्ता वारमिस्यारीनयामराणगल
कम मिक्रो शकंतान्मस्सेवर्य कानरकारशेनि योजनीयाः द्वितीयो छिन्नशाखान्रा
वीरणावारं पारिणा प्रतराणवध्मेतान्रतायेसारीं ष्वनुई शद्वितीयो छिन्ने आयध
याः संनिधानात्सारिणो ष्वा वंसि प्रातुवंति तद्वेवचनं तेचपिगास्य पर्यन्ताअ चे
तानषाविसारि इदवेषवविशेषविधानमनुवास्यक्रियान् एतदपिहरिवाम्प्रतं
नपुरुषमिवप्रतिभानियेनानिरीघोरयाषे प्रजापतेः प्र इ आसगाथ्यानिसिक्तामा
गधारयोप्येवंविधन्प्रजापतिरिवेतिपञ्चिंशतिः शेषाः पूर्वोरकादशभिः सह सप्तविं
शद्वितीयाछिन्नेमवंति निपुक्तान्वस्तामिथ्योति हान्तवनुवाके नसह सर्वा वेदि
निपुक्तान्त्रालरणारीन्रपेसहस्वशीवैति पाउं यो वेदानुवाकेनाभिथ्योतिहान्तव
दिति प्रणावादिणाह्यधर्मेयुक्ते कपिजलादिवदुरुजंतिब्राह्मणारीन पर्यग्निकृता
नुत्सृजंतिनान्पर्यग्निकृतानेवोत्सृजंतरत्विष्वरणात् स्विष्टकृदनस्यसंतरे पुरुषा
स्वतास्यो जुहोति आज्येनपन्नति ष्यानेविधानात्परेकं च नुगृहीतेना सपुरुषमष्य
मेधवद्दक्षिणा मावी स्विकृतोतुः सम्पति पुरुषस्य पुरुषैः संयुक्तं दिग्गागतं द्रव्यं एवं
दक्षिणा घोष्टमादिष्यनुदयातासांतेषां स्वत्वेन हनयोग्यत्वात् सर्वं स्वं ब्राह्मणस्य रामः २

ब्राह्मणः पुरुषमेधे सर्ववेदसदक्षिणां दद्यात् अथ यदि ब्राह्मणो यजेत सर्ववेदसं दद्यादिति श्रु
वणात् सर्ववेदसेनेज्यमिष्टीयते ऽभिमिश्रवजेभिः तत्र सर्ववेदसहरूपनिरूपणात् प्रतिर
वर्णंनिरुक्तिश्चात्र विधाः पञ्चोत्तमा यान्ति ह्यो मत्रावरुणः तिस्रश्चैवेभ्यस्स्यः पञ्चोत्तमाका
मिनिवार्हस्पत्याः पञ्च त्रेधातवीये समारोप्याग्निमन्नौ सर्वेषु पत्न्या याम्याः संन्यस्तदण्ड
गाके नान पेक्ष्य मारोगारणं पगत्वान्नमसेयात त्रेधातवीं कृत्वा अग्नी नयेत्ते यो निरिरा
म निसमारोप्य अमन्थः संन्यस्तदण्डनुगाके नसर्वमुपस्थाय यामम नवसौ कयन्स अर
णं पन्त यागच्छे त्पथावासार्थं पुनर्नागच्छेदेवं एवनिवसेदित्यर्थः पूर्वाश्रम प्रति प
ति शाश्रमोतरपरिग्रहेणावमुच्यते प्राजापत्येष्टिः प्रजापत्या निरूप्येष्टिं सर्वावेदस
दक्षिणां आत्मन्यग्नीन्समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहादिति सोऽवयं सावेदसदक्षिणा
प्राजापत्येष्टिः तां निरूप्य परिवाज्यं प्राप्नोति तस्य वेवचयावन्मी वश्रुतिरनया श्रुत्या दिक स्य
नेयदा च प्राजापत्या समाप्ते ष्टिः स्यात्तत्तदस्यसा श्रुतिर्यो ऽविनास्या न च वेनर्ह द्रष्टव्ये सं
निवृत्त्य च वहन्तः प्राजापत्या वहन्तः पणवः इत्ति तेनास्य प्राजापत्येष्टिः त्वमिति कर्म
न द्विजा शिनेसत्वाहरणीयं न हि अहीने सामयोगे विशदः कुर्वित्स पुनर्को दृश्यते व
देवत्व हृदि भिधावकर्तव्य मुच्यते मरणांतरेऽपदेशात् यदृष्टा सोमेनयपशुनेसाहे न
च प्रजापत्येः पशुभिर्यागः संस्थाप्यते पयेऽग्निकरणं तत्ते तेषामुत्सर्गविधानात्तन्न वा
ज्येनेज्यायेन तेनेष्टिं त्वं स्यात्तपुरुषाद्वनाभ्याज्जुहोति इति जुहोति श्रवणात् न च सम्यक्सा वा

पः श्रुसे वजरयावालेयास्मान्मुख्यं तरत्निजीवनावाधरवधंतरस्यौत्कृतात् नच स्मृतिरेव
श्रमं मानरथा श्रुता खवनछिधानाद् हीमत्लावनीभवेद् हनीमत्ला पश्चंज्ञेर्हिंसाद्हिंसावा
सश्रुतौ वचनात्तत्राविप्रमाणापत्स्येयमिति वेन्नयदिवेतरथा ब्रह्मचर्यो दिग्विनि वसां
नरेन हंसंभवानततस्मा दयमन्यत्ववाय्यं प स दृष्टिव सश्च्चान्मएव ति पुक्तत्तरा अवि
वकारकेश्रूयते सशिखो लेशान्विक सविस न्य यत्तौ पवीतमिति श्रुत्सेव पत्नाय
वीताशिखान्सर्जनविधानेन तत्संनिपुक्त रहस्यवाधः श्रुतेश्चकृतः यत्विषादिवि
धानेस्मार्तेतत्संतिवाधेतरंगतया विधीयते सततीर्थ्यं पाक्षिक मन्त्रास्याः करणावेना
सतेवनान्हताद्गात्त्वेविषितिनचवनिनोत्तिपुरुषमेधाधिकारः पुरोडाशंशोभूर्भुवः
स्वैर्वविधिवन्निर्वपेदिति वचनात्पुरोडाशाभावस्यापकमेणानस्याधिकारात नचा
दसवनस्य संवंधेनविधानं येनास्यापवादः स्यात् इदिवार रावगमने गार्हस्थ्याद्धि
धीयते नचचतुर्थे तीयाश्रमपरिग्रह एवश्रुतेवनाश्रवलामयस्यागमनविविदि न
स्यैव धर्मः तुरीयाश्रमेहिंग्रामाग्रपरतायामेवासश्चैवकरणत्रापुक्त सम्मान्येयमाजा
पत्यानचवनुष्याश्रमः किंतु पुरुषमेधानन्तरं याम्सिको वानप्रस्थाश्रमो विप्रस्या
विधीयते ग्रामेवाविवत्सन्नरण्ये यदि पुरुषमेधानेतरमपि ग्राममेववस्तुमिच्छे
ति नस्वेरणावारेव समारोपयेन्नात्मनि ग्रामे विवत्सोररण्यात् यशान्तरमररोपवि राम
वत्सोर्गम्यतेः ज्ञापि वने स्थितेरेवविधानं सर्वमेधः सर्वकामस्य सर्वमेधमधरति २

ऋतोर्नामधेयं विध्यर्थवादमंत्रेष्वश्रवणाभावात् सर्वकामस्स्यात् किमिदं सर्वकामास्य
ति फलं किमिदं सारेण यथैवकैकस्य कामस्य किंवा एकस्मिन्नेव प्रयोगे मोक्षवर्ग्ये तत्र वस्तु
कामस्येति नैवैककामस्य पुनः कारणस्यैकोऽसाहन नियमात् अशक्तः सर्वं प्रसाद
यितुमेकेन विरोधात् न हि संसारोपभोगतन्मुक्तो युगपत्साधयितुं शक्यते तस्मात्सर्व
मस्त्वं कामयन्नित्यमहणात् एवं ब्रह्मलोकांतमनेन सिध्यतीति सर्वकामस्येति तन्न स्यात्
सर्वशब्दोऽत्र कामेनाभिसंबद्धः सर्वप्रकृताभावे वस्तुमात्रमनेकथाभिन्नं युगपदेव
कामेनाभिसंबध्यते न स्याद्युगपदनेकवस्तुकामस्य इति लभ्यते तद्युगपद्यत्नेनाहि
तत्पगर्भो हि स्वेपतो लभ्यते नत्वरूपं प्राप्नुवन् सर्वं प्राप्त इति तत्कामः सर्वकामो युज्य
ते अनेनत्युच्यते सर्वेषां भक्तानां मोक्षं स्वाराज्यमधिपत्य पर्येतीति सर्वोमधो यज्ञमधि
कारविधिः न च सर्वशब्दो मोक्षपरो भिन्नस्यापत्यलत्वेन कृतः कर्मफलत्वे कृतो वा कामसं
बंधः इत्याशंक्य तत्र तु ब्रह्मादश्च यथाहरं तन्त्वद्युक्तमधिकं कर्तुमस्यायनादधिकसंख्या
येमाशंक्येति इत्याह तत्र यथाहरणमिति कर्कः नेत्यनुपपन्नं इंद्रप्रदानां प्रदेशान्तरे संख्या
भिधानान्नचितासायामेतद्युपनिषदि तत्र योवस्यमारास्सत्तामवंतीतिनवा भिक्षु ति
तरपेक्षा तन एवावचनेऽग्निष्टोमइतिपरिमाणवशात् अग्निष्टोमसंज्ञा नियता यद्यत
नोच्यते तत्सर्वं यथास्तुतिस्तुता सोमादिष्वल्लपणाविधानेना सर्गिकावसंख्या
त्रापिस्यात् तेनोक्ता दिव्यहरणस्यतात प्रयोजनत्वादधिकाशंकैव न स्यात् वाच्यं

न हि दर्शपौर्णमासयोरप्ययमेवेति परिमितिरिति किमेतिचेत् द्वादशाहिकोऽहर्
गणः एष मे कायपात्रायेतयकरणान्तरे विनिष्ठानानामहीनानां अग्निष्टोमः तस्मिन्न
ग्निपरार्ध्ये चिनोतीति श्रवणात् परार्ध्यं तमग्निकर्मातविध्यस्य एष अग्निष्टुत्पर्युक्षा
इंद्रस्तुतस्सर्वस्तु इन्द्रस्तुत वैतवाजपेयो ज्योतिष्टोमः अग्निष्टुत्उत्तरेत्रपेतुक्त से
ष्यार्इंद्रस्तुत्यादिसत्क्रतुः ब्रतादिप्रसिद्धमवानिहूपपदस्यथात स्वयोगाद्दवामपनि
कस्मैवतद्वैत्रानरेद्वयस्तेनैवं एकाहिकेतु सर्वजित्सा पपद्तेनमनस्यस्वयः अ
प्तोर्यामश्वसप्तममहस्तत्र सर्वमास्मिन्नालभन्ते यतयतादहैं पशुजातं तत्रजातेष्वाने
कमासध्वंस्य सर्वान्मेधानालभन्त इतिवचनात्तेन तन्मेधाहपशुव्यतिरिक्तमपितत्र
लभा यो पक्वस्यनीयं अवयाकान्जुहोतितेषामेयमहोतां यद्वयाहीनं तस्य वर्जं जुहोति
उषधिवनस्पतीनां संबन्धं च स्यात् तत्पिण्डं अन्नमन्नं जुहोति अन्नं पक्वान्नमेवाचरान
पत्तिमित्तजानेनोतः पश्युञ्जुहोति पञ्चजुहोतिसंघण्यनेतत्र जुहोति धर्माभवेतित्तत्रका
लविशेषउच्यते वपांतेउषधान्त्रिपांजेहोतव्यं तृतीयसवनेचरु तेषुरुद्धिः पुनरेव
तत्सर्वं होतव्यं अत्रयद्विवानुवर्कः सर्वालंभो निरंकुशत्तपाशकालेन नेशक्यतेसर्वे
शब्देनाभिधातुं स एव चात्रार्थो ग्राह्यः एतावन्तावत्सर्वे पशवइति पुरुषादिपंचपशुविधि
शेषेतेषां सर्वेषामभिधानात्प्रति देवतं पंचपंचगालभ्यन्ते सामायनस्यात्राच्वपापास्त्वा राम:
नाम्नएव द्वतानाम्स्तत्कर्मत्वेनैकपपल्यालंभइत्यादिधर्मः सर्वेषां तदिदं सर्वमनुक्रम ४

वेणाश्वमेधार्हपशुविषयत्वेनोपपद्यते । उपपन्नश्च सर्वजातिविषयत्वेन सर्वशब्दः एवमे
वपाकानामिति बहुवचनमप्याग्नेयेन संबध्यते महाविषयत्वात् मधामिति यज्ञाभिधायके
वचने कथं नर्हे पशुविषयत्वेति चेत् आलभमिति हि शब्दसामान्यात्स्त्रीक्षेमीयात्वमतिदेश
नवायागपरः सवेयपशुद्व्यकस्यैव प्रतीतेः इति मधशब्दस्य स्वाधनस्यस्कत्त्वे नयोग्य
मेवमप्येतान्तरे यद्यास्ति तं यद्यो त्सगो । सिद्धं नास्त्वं सर्वे सभ्यतेन वृद्धि विप्लिं विजातो यमिसेवेव
वंक्तो जातयः सर्वे शब्देन परिगृह्यन्ते दृश्यतेच यथालाभं प्राप्तेन साधनेन कर्मसिद्धि
समुदृशान्यानि संभवन्तो स्वाभिधायायत्येन प्रजायते स्वैवसर्वमन्नमनवरुद्धं कउतमेम
तुष्या यः सर्वमन्नमवरुन्धीत तस्मात् सर्वमेवान्नं यथो यस्मात् संभरेदिति तेनाप्यापि
यथाशक्ति साध्यं सर्वं पशुभिः कर्मभवस्य सेन्तु एवं वजातिविषयत्वं नयाय परियहः सैनेवा
येसंकुचितः स्यात् किंच यथन्यायीयपर्येवादः स्वार्थे परोऽभ्युपगम्यते नहि यत्न पत्नेतो
मे स्वाजेहि सर्वेषां पशूनां रूपमिति सर्वविषयके नाजेन कर्मसाधयितुं प्राप्नुयात्
तस्मादर्थवोदमात्रात् सर्वपशुपरिग्रहणमति साहसं यद्धप्राणिपशुप्राणाभिसता
प्राणिमात्रविषयं प्रतीयमानं वाक्यान्तरानुरोधेनैवार्थसंकोचनीयं प्रतिबद्धं मसव
याद्रिति कल्पते विविं पदार्थ शिष्यमसमप्ति विविदं कविः पिहितेन दृष्वसर्वशब्देनेनोपादी
यते मेध सामानाधिकरण्यात् अथवा कानामिति बहुवचनं सुतरामुपपन्नं भिन्नजा
तीयबहुविषयत्वेनैव प्रान्तरस्तु दाववावयाकानयोः प्रतिषिध्यमानानां सर्वोभ्यासा

नोसिद्ध एवप्रतिषिद्ध इति नवहुत्वप्रयोजनं यद्वा न यस्मादेवतायते स्तोमायनपशून एवस
वीमधानेद्गयोनेकादशिनो वतितदेव निषिद्धं स्तोमायनानिषिद्धयात आलंभदर्श
१ नेन तद्धि वियासवैतावते वेनाहिंयुरूपमेधा लंभः संनिद्धू व्यस्तदेवस्यासवैतायाम वै
कजानीयपशस्य आग्ने— —काः सन्निना नवगराणाव्यक्यमिष्टकावपशुसंग्रहः कथान
5 सन्निकर्षस्तत्र दृष्टा न्नानेसंस्कारात्र द्वाधस्त द्विषयायाः स्मृतेरव्यनुदयात्तअत्तिरात्रप्र
कृ मित्वेन स्तोमायनसम्भवमुभाव्यतद्धना सम्भवमपिनतो निषिद्धेसे केकस्येव
तायैयंचवयंवालं पन्नमवधायेस्तोमायनेधर्मोएवाचेसत्कापशोतदेतोवतायमारो न
दृष्टयापशुनावाधनेदृष्टवाध्याया न्नुद्द्वेयपव्राप्ति एवञ्चस्येवगराद्द्वतायन्नस्यनियतपशु
संख्याचनयस्तत्र न तत्सत्क ननगराधर्मेनवास्तोमायनं प्रासि केपयञ्चोतिकिमप्यवन्न ये
तनसर्वसैजुहोती स्वेतरद्धनापरस्मन एवयावस्याद्देवताः पशुहविर्भाजस्तावती यस्त
यत्तत्रैदृष्टाः पशवआलब्धव्याहविर्भाजां वाधद्धनाधाम्नभाजामास्यमिनिदृत्तो विवि
शेषपशुयोगएत्तेषवधायवेनपाक्षिकमहविशेषविधायविधायो व्येतआम्नमेधिकं
मध्यमंपेचममहर्भवतितस्मिन्नग्न्यमध्यमात्यभ्रोक्यारूपामधिकेम[illegible]ः षष्ठमहर्मेव
तिवस्मिमध्यात्मुह्त्यानास्मतदृतियच्चैवस्मादयोनमवेयुस्तत्तेनयांवाधएवस्या
त नवासोमतीयतेप्रयोजनंतोदृष्टानातएव मितिसिद्ध यद्वैकोत्तरविधिवद्धिमेना राम॰
अहीनेषुपशुविशेषसंबंधस्तत्र एव पशवः प्रत्याम्नानेन वाधात्तथापि यथाहस्त्ररु १

परदेशस्थत्वगणधर्मः उपांशुयाजविधानेऽसमुच्चयः भवतु नामैवं तेषु यत्र पुनस्तथाविधा
द्वादशाहस्य रणात्स्तत्र कथं विशेषो यदि वचनेन तत्रापि गणधर्मं बाधन्ते नैवं अतिरात्रा
दिवत्स्वत्तेषां तु शब्दान्तरायविशेषाय देशो यदाश्रयेण त्वत्तराणवप्रवर्तनास्तथात्वदर्शनेन वधर्माः
प्राप्नुवंति गणधर्मो गोतारथ्यौ नैवापादशानि तस्मादहोतार्यमराजे स्तपवर्जं पुरोडाश
वाश्वमेधपुरुषमेधसर्वमेधेः पुरोडाशगणा पशवश्चैवमिति आश्वमेधिकं मध्यमं चैते
स्थाने श्रुतं पूर्वमं तत्स्थाने श्वमेधिकं मध्यममिति सत्यमेवेन नचैवाश्वस्यालंभस्तस्मिन्न
श्वमेधमालभत इति वचनालोयस्यैवाश्वमधस्यैवाप्ता इत्यवाप्तिमात्रवचनात पौरु
षमेधिकं वाजपेयस्य वाजपेयस्य षष्ठस्य स्थाने यो पुरुष मधिकं मध्यममतिरात्रः त
त्रापि मेधमनुहुषानालभते वा पर्वेवाडशामि स्यादिसहस्रान्तवर्जे यित्वा मेधाहीनास्मते
अत्रापि नाव न्मायए वालंभो नैकादशिनादि पुरुषमेधस्यैवाप्ता इत्याप्तिमात्रवचनात एते
स्मभवत्वगणाः वसुमधाधिकावचनात् अन्यार्थत्वाद्वान्वयप्राप्तानां न बाधकाः गणाप
शवो हि गणात्तु साधकाणेनैव अत्रेतरप्राप्यकाः इति न प्रत्याम्नानरूपतानात्स्यानापस
भावात् त्रिरात्रयहीनशाततश्चौ त्रिरात्रमप्यमंत्रं यहीनं नवमं क्रमतो नीता वाह
वनीस्यातो नोचेत्यस्य स्यो भवतः षष्ठसो मानामेतेनात्र विदेशात् अत्रापि प्रति
विधानायक विन्न येप्यदमधिक माशंकनीयं कर्कशा अतिरात्रेति विश्वजित् अहीनस्या
उपरिष्टा याति रात्रः स विश्वजित्वते वायमपि च योरशातिरात्रेषु पठितः विश्वजितस्य च

छोत्तिर — — णमप्रमहन्भेवती मिवचनात्सर्वेषुच्छः पुरुषमेधवद्भिराणां समम् मिअत्रेहसि
६ णाभम्यूतस्य लंधनेहसाम् मिश्चेतिसमुच्चिता पितृमेधः संवत्सरात्समनौकम्पमेधप
रूपमेधर्वे मधाः श्रुतिर्क्रमे रोगात्ताः इहानीतक्रमप्राप्तः पितृमेधावसरः इतिसप्र
6 क्रम्यते पितृमेधइतिकर्मैकामधेयामे धणावो यद्यपि पतनाम्धेयं तत्पाण्यैत्रोप
चारिकोऽध्य एवं ना स्तात्मकपत्रशब्दार्थाभावात् ससंवत्सराणामसमतोऽस्याद्य
स्यपंशरीरप्रतिपत्तिस्तस्य यावताकालेन मरणासंस्काराऽस्मरणस्तावत्तिकाले
कर्तव्यः तत्र समानात्तु स्मरेषु रिति श्रुतेः अतस्मृतस्या संज्ञास्मरणमुख्यभावेन
संभवदिति व्याख्यायते अयुग्मेषु वा ऋतुनां तृतीये पंचमसप्त — पदावयुग्मसंवत्स
रेवा कर्तव्यम् अयं पविकल्पः स्मर्यमाणा स्वयुग्मस्य स्मर्यमाणा स्वयुग्मेष्वस्मर्यमाणाया
या कथंचित्त अयुग्मेषु संवत्सरेषु कुर्यादिति श्रुतेः एकनक्षत्रे एकतारायस्मिन्नक्षत्रेत
स्मिन्नृत्तेक्यः हस्ता दे अमावास्यायां अमावास्यायांवासामथ्यांन्समुद्रयाभावस्तु
अमावास्यायाममावास्यावाएकनक्षत्रमित्येकनक्षत्रकार्यमित्यंकरिष्यतीत्येक
नक्षत्रेपेरणामावास्यासंस्तु तिस्तु देवयुज्यते यदमावास्यान्नइहित्तापिकालस्वेनो
पादीयते तुपपादयन्त्विवामावास्यास्वरूपस्येकनक्षत्रत्वं एकाहोत्ति तथाकेवलायां राम
फलयेगापवर्गानन्तस्तुभिः यदुक्ताहेरात्रिंदेसर्वास्याम्स्तानि संवत्सरीस्यादिना अतः ६
केवलामावास्यावाएकनक्षत्रेवाकालः निरपघरणात्माघेषु निरपेक्षोऽवाशरद्वा

माधेवासमस्मात् एवं हिमवद्वंशशारदिकुर्यात्तत्र धावेशारस्व धौबे पि नरराममन्त्रे नरेन मन्त्रेः
स्वधापांदधातिमाघेवामानो घंमरहि तिनि हाघेवानिनोघं दिधी पाताइति पावंतो
धुविष्यंतः स्कन्नावंतः कुंभानान्तव छत्राणिवापरिमितानि अमास्वाहि हिः परि
क्रामंस्कन्नरीयेद् पवाजं नैवोपवाजं यत इतिव स्यति उपवाजं तन्मन्त्रध्वनं अमास्या
श्वपुत्रपौत्रान्त घेकरिष्यंति पावंतं संख्याश्व भवे त्तिना वतः कुंभानम्हीत्वा तेनाप्यधि
कानि छत्राणि पाद्य शरीराणि यामंसमीयमाह स्वकुंभेन तत्र्यं कृत्वा हतपसेनावी
नसापसेषु वाघमानि पुवीराणां यावाहृता यामम्मा स्याहि हिः परिक्रामस्कन्नरीयं स
पवाजनैवोपवाजंयंतः पत्राण्यिचय स्कन्नस्ततः शरीराणापस्थी न्यासप्तकुंभेषु सि
क्त्वा तस्याम्वेवत्यामंसमी यमाह सातत्रश्रु वावुपलिप्सरव द्वापरि निधायाल्लनवासे
सः प्रांतेनापि पिघटवे वपित्वा त्रायसे पुवाहि पुवाघमाने पुतीसा ह वाघुत हताया
पुत्रकटयां शरीराणां यांवाघमानायां स्वरमंडले वाघमाने अमात्या मस्याः पुत्रपौत्रा घा
त्विहिरसम्रः सिरांपरः स्त्रियां परिक्रामं स्कन्नरी पथा तेन नद्बवीजयतान्यजनैवो विधुनं ने
कुर्वतः स्त्रियो वापरिक्रमतो विकसः पर्वाणां मध्यापरागुषर्गुत्ये मधूणे पराणे वैत
सरिक्रमतो विपस्वान्नमहरेत्तत एतस्मिन्नहनि अन्नं वरुपकल्प यथा सर्वं बांहानपपीस
स्मात् यस्मात्तर्व पर्यस्माय पयोगः स्त्रागीनवास्त्रिवद्ध एतस्मिन्नहनि संगानं वहस्मा
न्नजमहनिं तं तपे वा स्त्रिमपि अन्नमस्माउपहरंत्वेके एके अस्मै भक्षिप्तं कुंभाप एके

अन्तो यदा संकुर्वन्ति तु यच्च यत्सर्वं सकाशीराद्दश्मिराणागच्छन्ति विगन्नछन्नन्तु यसःसमीपं सशरीर
अस्थिभिः सहदश्मिराण्याहि शिगच्छन्ति अनियमेन यथान्कुर्वन्तो न्यस्ति याश्चार्थैः तावन्ति सको
शेमं तव्यं यथोपक्रान्तेकर्माणि सर्वोदयः स्यात् कस्मिन्वनानि निताद्देशेन —देशेषु यो घाद
शेमध्यान्हे एवं सत्यं तत्र पतिपरिणोदसेः प्रतिबध्यन्तमाकाशः ऊर्ध्वादेव्यगोसमेवादस्मि
णाम्नवशान्एवंके अवरदेशेऽदव्यवरोऽदेशा समेवादेशे एके दश्मिराणामवरोऽकुर्वन्ति अद्दशोनामे
या माहरात्स्थेऽया मातेऽहर्णेन यत्र स्थिते यो मोनदृशपनेतत्र कर्तव्यं यथा मार्गोन आ
गदद्रकात्तेवं मध्योधान्यच्छ विल्वकहरिद्रस्फूर्न्नेक विभीतकपापनाम मध्यस्थ एतेभ्यो
विद्रूसभ्याहतान चिन्वीत चितिं वश्चापस्मिन्यदेशे वहवश्छित यतत्र अयथास्थितो सम
शान्न्याद्देशादेश अत्रह्याद्देशो शांततिकं वतिवाशांशसुखेन दृत्तिमद्देशकं धुसद्दशोरमती
यमदृशात्तवतिवा क्विंच पश्चात् यत्र मदेशे पश्चाद्दने केन कारमान्ता दिवन्तेत्र —भावड
ताव मुत्तरानोवायव्याश्चित्रासाभेऽन्तरतडदकं यत्र सवायदेशः स्यात् कश्चिद्वीरणावन्ति के
कुं कासारस्तत्रौवीरणमध्ये कर्तव्यं उशीरणामध्ये यामनन्तिजनीमुच्छसवन्यमद्दे
वधूयेत मामाहागच्छन्ति वैश्याश्चात्र रणा पूलकं वधाय्यजवदच्छितेनेवाग्न सयावल्क मी
तरत्नोधारयंस्यागच्छन्तो पितरो वागत्य गदेहस्कुर्वन्ति मध्यतनत्रवाने निरस्य नीयात स्वकि
वमाणास्मातेजनीमुत्तरत्नोधारयन्ति प्रजाहसा प्रजामेवन उत्तरतोधारयन्तितानन्यसेद। एम·
त्वाविनां उक्षावाग्देहराछ्रयंती निध्यवराणात् स्थितात्क्विधुपुरस्वमाधंसमिमीति तत्तस्मशा ७

नच पत्नेपुरुषमपाणिमे पंचप्याद्गी सिद्धिरुक्तो गणसत्स्मवत्वाः पतं नितत्त्वकोतोपुण्वाणग
मनेत्वद्विपुरुषकरणामिति त्रिसूत्रे करणीमध्येपुको गणशाकवइति प्रकारेण स्यात् अत्र
नः पशुपश्वाख्यत्वम्नितस्येवं तरः पश्वाद्यं विं क्षितपशुकर्मत्वं विहस्मवति प्रश्नोकुनाहं
निविहस्मतस्येवमासाक्षोगणशुवस्यामाराणनशंकुत्रितवनेति पात्याणंपुरस्तात् पूर्व
स्मिन्कोणेपालाशः शंकुर्निखातव्यः शमीलवारणोदक्शंकुन्नापु अन्यापुदक्षिणा
निहंति पित्र्यत्वात् प्राग्दक्षिणेपन उत्तरतः शमीमयः पश्चाद्वारणः दक्षिणतो वैकंकतः शंकुः ए
हन्तस्य रूपेण शंकुः पापाणः स्वयंशंकाकृति सिद्धा हृषणाकुः यत्र शंकुं दक्षिणानदीति
प्रवणात् अपसलविसरयोः पारंत्यापरिनस्यापवेत्योधस्त्रितिपत्याशशास्वपामध्येष्वहस्व
पत्ना पेहिति दक्षिणा शाखां निरस्यव रिम्त्रिभिः परिश्रयति पूर्ववत् परिश्रिताभिः पाण
तीदक्षिणसंधारिशिमस्मिन्प्यपर्ववत्कार्यस्वसर्वस्वनिधानेनिरवनेन तत्य पक्कविंशतिः परि
मिताअत्रापरिमिताभिः परिश्रयंत्यस्याहाहीपस्यवद्विभिकुलः सिंगानअप्येनं परिश्रि
भिः परिश्रयति पाएवामः परिश्रितस्तायत्यापजुष्यानाः परिश्रयतिनः स्त्रीमिमाइति
म्रवणंतत्य यजुषा परिश्रयणं गार्हपत्ये आहवनीयेभिमंत्रणमेवति ओदुंबरसरिख
पूर्वे पुरुषमाने पुत्तेतिसंमेषयस वितानेरतिजपेति जयायाजमानः संप्रेषणं वरं स्त्रिगं
तरभावाद्ध्वर्युर्यजने अपवापुरुषमात्रोप्यो स्त्रियापाजनेध्वर्युः मयणस्यान् उक्तं
पत्नाःसमाख्यानुयत्तारहात्यायन अनुस्पृतेवतत्त्वः सीता-कृषनिर्वापुः शापुनातिति

प्र तिष्ठं च मुन रनः प्रतीचीं प्रथमां दक्षिणं चेः प्रतिमं च कृषति अपरिमितामथ प्रतसो मः
खे दिग विपमेन सर्वं कर्षेण गाथे सिञ्चत्योधना परिमितानसीनाः कृषति इमय च याया दक्षि
णप मुपादयं पशुपर्वेत्र सर्वे समवं स सप्तमा कां स लव न कृपामी सधा हरीणां कर्के णाः कं
न स्पृक्तं पुनाति स वेन संवधाग्नि राका सीभा वाद क्षिद्गणा निवन्न अनड्हो विमुच्य विमु
च्यता मिति दक्षिणा सीरं निरस्या प्रागुदवदति सर्वा बर्धं वपति उर्केः सेः से र्मं त्रेरनु
द्विमा वनं दक्षिणसोसीर विमा वनं सर्वो ध्यव पनप्र मङ्कपणा कुर्याति नयः क्लृप्ते स
विनात इति शरीरा णा निवपति मध्ये सविनानद सनन मं च गा से चमध्ये शरीरा णाव सो
त्रिनि दध्याते तस्मीम मः कुम्भमा से निदक्षिणाम न वा यं प्रत्वा अन्या ध्याया दीसि रात्री
दिशं सा सम गर्हल नात्वा कुंभमप्सि चेद क्षिणां दिक्षि म हार्यं पे च स्थात्राधार्या सुन्य न्दु
धात अथ कं चिदाहूतं दिशम नवानेरः त्वाकु पं म सी यानाव हस्मा ता एही तिश्रवणां प्र
सागते परं मस्य वि तिजयति प्रस्ता गतितं कुं भ मत रिवरं प्रस्य विति जयति यजमानः शंवा
तदति पथा गंकस्य पितेच मं — निदधा तिन सौ प दक्षिण पस्याम स्य न न न दगकल्प
न पा पुरुषा त्र तिं कत्वा पुरुष मध्ये दरव को निदधा ति त सौ अग कस्य नं शं वात रुपेन ना
अधैनं यथा गं कस्य पति शं वातः शं हिते पुणिरि त्वा हि अ च य यो दशापा स्माञ्चाइ षट्
काप्तस्त स गाः कृ ना भवंती सा दिनासा मे कां प ध्ये पाचा मु पद धाती ति श्रवणां प्रति एम॰
पदशमंत मुपरावी सि ग्रः सिसा — स गाः पा स्मा चौः नि यः पुरस्तान्मर्दं संहिता सि सो ८

दक्षिणतस्तिस्रस्तु न गनक्षिकुः पश्चादिति प्रवरां प्राचीरि... तप्यातं ...मितः ...वमाहस्य
परिकृष्य वा सर्वे नापुरस्तात् मध्यतः कोसाराः पुरीषमादध्यो निवपति ... लोष्टं जे सर्वतः प
रिकृष्य वा पुरीषं गर्हालानिवपति शार्कराअननग्निचितः अननिचितः संस्कार्यस्यारस्याप्या
नेशर्कराउपधयाः आहिताग्नेः शर्कराइस्कस्य आहुरितिप्रवराणात् अथाग्निचित उत्तरे
वेस्कपत्रमाथे ऊर्द्ध्वप्रमाणामास्य वालिराणस्य वालराणस्य श्मशाने आस्यप्रमाणम् ऊर्द्ध्वम् स्यातः
परिश्रितामपि तद्वैषं भवत्येन तत्प्रमाणात् उरःसु त्रियस्या ऊर्ध्वबाहुः वाउरः संमितं स्त्रियस
स्यात् ऊर्द्ध्ववाहुपुरुषमात्रं वा जानुदधेमपस्य जानुमात्रं वेष्णस्य स्यात् उपस्थः स्त्रियाः उपस्थ
प्रमाणं स्त्रियाः स्यात् जानुमद्रस्य मद्रस्य जानुरक्षं स्यात् सर्वेषां वा धोजानु सर्वेषां वस्यो
नामधोजान्वेव वा स्यात्प्रमाणं अवकाभिः प्रच्छाद्य कुशैर्वा परिकृष्य चयवान्वपतः अव
काभिः कुशैर्वा प्रच्छाद्य पिलायद्भिः सर्वतः परिकृष्य पुरीषमभिवापत्कृतं स्यात् तद्धिप
रितोयवावायः कार्यं उपरि चतत् रापर्दे यववावायः पश्चात् दवकापस्यापन्नाद्दि तयाकृत्वा
यवान्वावपति अथ मयवपानि अवकाभिः प्रच्छादयतिका मपसाद्दि तिदर्भैः प्रच्छाद
यतीति प्रवरां दक्षिणतः कुटिलकर्षे खात्वा सीतादकाभ्यां पूरयतिस सोत्तरतः प्राची
दक्षिणस्य दक्षिणतः कु - प्रदेश आग्नप्राश्चितं वर्षं विदिगयो खात्वा सीता दकाभ्यां पू
रयत दक्षिणतः समदक्षिणायाः वक्र कार्षे नरवनति सप्रमाणयाहसितो तराउत्तरतः
खात्वा खनेनपूरयेत् ग्रीष्मीनावयंसपमनः अमा स्यानची नची न अपमनः कर्षं वावयं

सतत स्त्रीं नर्पोत बहुवचनेन परामर्शो स्मासाः अथ धिगच्छत्स्मन्वतीरिति अश्मन्व
६ तीरित्यनेन मंत्रेणाकर्षणास्तु परिगच्छेत् अपाघमिति या मार्गे रपमर्जेन अपामार्गवीजेन
हुतेन नापाघमित्यनेन मंत्रेणा मार्सार्ष्ट हुतेन कुर्वेति सुमित्रिया न इति स्नात्वाहतवाससो न
उदुत्तमं वारुण्याननुह्य मित्यृचं वयमित्यागच्छेत् सुमित्रियान इत्यनेन स्नात्वा अहतवा
सः परिधानं कृत्वाहतवाससो न उदुत्तमं वारुण्याननुह्य मित्यृचं वयमित्यागच्छेत् सुमि
त्रियान इत्यनेन स्नात्वा अहतवासः परिधानं कृत्वा अननुह्य मित्यमेनानुदुह उदुत्तमं वा
रुण्या उदुवयमित्यनेन आगच्छेत् समासास्त्वेव ग्रामश्मशानां नरे मर्यादार्थं लोष्ठं निदध्यादिमं
जीवेभ्य इति इमं जीवेभ्य इत्यनेन ग्रामश्मशानमध्ये लोष्ठं निदध्यात् मर्यादार्थं मि
ति श्रोती समारव्याम पर्यादार्थं लोष्ठं माह त्यातरेण निदधातीमं जीवेभ्य इति श्रुत्वर्णा
अंजनाभ्यंजानं कृत्वा पासनं परिस्तीर्य वारणान्परिधीन्परिधाय वारणेन स्रुवेण
कामाहुतिं जुहोत्यग्न आयूंषि पवस इति अंजनाभ्यंजनमनुलोम प्रतिसामाभ्यं
जनं अभ्यंजनं बोडनं शरीराभ्यंजनं वतत्कृत्वा गृहे अपासनं परिस्तरणं विधाय वार
णा परिधिवत् जुष्ट परिधानं कृत्वा वारणस्रुवरणाद्यामामंत्रेणा मकामाहुतिं जुहुयात्
अपासनं कर्तुः नसंहितवचनात् यस्तस्मिंस्तस्यैव जीवनाविधिकर्मण्यधिकारात्
तदनुपपन्नं पूर्वोक्तः प्रतिपत्त्वानरानुपदर्शनात् ह्यामा [illegible] मतिपश्यतो स्वाश्वासन लिंग राम
नावगम्यत इत्येतं पीत्वा मधु वाहगव्यं पितृवपुत्रमभिर [illegible] हिमानि परस्परं ति ६

रहित्रूपमारणादेवप्राप्येत किंचसकृत्प्रयुक्तैः संस्कारैरेक धेनगंधद्रव्यस्य ती श्रवणस्यमा
नेसंस्कारगंधेतौ निनावशिष्टअपासनःस्याद्यमन मार्गे ... गुणे निरस्यतीत्योपा
सनेननिरस्तः स्यात्संस्कारस्तु रणादेवोपासनः अयेषां परिहीविद्यतेतेरीमगामनेषतति ए
षा ममासनायरिहाविद्यत्पमुमंत्रं पितकर्मणेपरिसमाप्त विछत्तायशब्देनमंगलार्थेनक्रि
यतपरिहानममासानां तन्नकर्तायजमानः अथवा पशब्देन परिहानाप्रागर्थेक्रियावि
वायेत अहारणोपासनं निरस्यतिकथ्याहमिति पूर्वमोपासनं निरस्यसंहारणागृह्य
द्रणाकथ्याहमित्येनेन मंत्रेणानकर्तुरितितस्यासंस्कार्यत्वान्नचाहुत्ति दाषायद्युतवद
तराजातवहार्देवभ्योहव्यंवहत्वितिपरिशिष्टेकादशाविषयत्वमाशासन — — स्यात्केर्तुरवि
कादशास्यत्यागएकादशस्यस्थापनं इहैवायमितिरजयति इहैवायमितरोजातवेदाद
वेभ्योहव्यंवहतुप्रजानन्निति जयति नन्वितरः कर्तुर्भवेत्तत्र थाद्धः संस्कार्यस्यासेवंमंत्रद
यस्याविरोधइतिसत्यंसंस्कार्यस्यकर्त्वादत्वेनोपपद्यते अथाद्रुतानन्तरा वितिबः संभाव्य
ततस्मादनोत्तरत्वादाहुत्यनधिकारत्वात एतदुपिनयति — — यथापूर्वोहवनीयंआद
निरस्वमोपासनेप्यविरुद्धा भवत्यसेअपासनेभवत्यस्यअपासनशब्देनैकादशात्यागा
यामुख्यार्थःपरिस्य — स्यान्नचजीवतःस्वामिनोग्नरेकादशस्यनिरसनमुचितंतस्मा
दस्वीवसस्यनिरसनंअयमितरादृष्टअपासनः कर्तैरतएवलिंगादाहिताग्नेरवाहिता
ग्नेश्चमशानकर्माधिकारात्ननिरस्तः आ — — सापधानादाहि यानद्वानावाश्वसर्वपुराणे

मयसीश्मच्छनमयसीश्मच्छन उपधानमुच्छीर्षकं स्तनसंयुक्ताः संदीदक्षितानदर्यास्यनवं
श्चारयः यवाश्चारयाप्य यसीश्च यवेछया दयाद्धिरंश्यो मरुत्कार्यैः हृद्दसंख्यैरभिषिक्तो
१० वाजपाये हिरण्मिति स्त एकाशीतिर्व सामासर्वं जेभाष्य पराविमन्त्रसंख्याजांवरराजोय
स्यवावस्यतिरियापरधवावस्यातिहृयाहानंपा गितानमवाप्य यः अनेक क्रतुः याजिता
दीयासाविनिवारकः अभ्यचगमनस्यागोश्री अनंताभिधः सुधीः सुखेशबोधनासंस्थि
हानेतमतएवयः सोनुमताय्येनामामगरी यान्केशवामतः अंसंजन्मे स्मेधाय तेनेतन्न
भवामतः अयवाग्नीश्च रंतस्यत्तीनाद्यानुभवामतः ॥ इतिश्रीसहस्राह्वयपतिमहाया
ज्ञिकश्री अनंतकृते काण्वायनमन्त्रभाष्ये एकविंशोध्यायः समाप्तः २१ ॥ शुभमस्तु ॥

एम १०